

SOMAK VE SOMURTMAK KELİMELERİ ÜZERİNE

Ceval KAYA *

Ben bildirimde Türkiye Türkçesindeki *somak* ve *somurtmak* kelimelerinin etimolojisi üzerinde duracağım.

Bu iki kelimedenden *somak* bir ağız sözüdür ve “Hayvanlarda yüzün çıkıntılı ve az çok sivri olan ön bölümü.” anlamındadır.^h Bu kelimenin *somağını ekşirmek/sokmak/şişirmek* deyimisel ifadelerinde de geçtiğini biliyoruz. İkinci kelime olan *somurtmak* ise standart Türkçenin yaygın bir sözüdür ve “Küskünlüğünü, bir şeye sıkıldığını, keyifsizliğini anlatacak biçimde yüzünü buruşturmak, surat asmak.” anlamına gelmektedir.^c

Somak ve *somurtmak* kelimelerinin Türkiye Türkçesine ait oldukları anlaşılıyor. Bu kelimeler bu biçimleriyle Eski Türkçede geçmezler. Çağdaş lehçelerde ise “somurtmak” anlamında başka kelimeler vardır: Alt. *kabagın cuurıp sal-*; Az. *gaş-gabağını salla-*; Bşk. *turhay-, avız turhayt-*; Hak. *haat-, hıbdahtan-, hocay-, ırbay-, kömiskelerni tüzir-*; Kzk. *burtyyuv, borsıyuv*; Krg. *sumsayü, tünörüü, kabagi açılboo/bürkölüü*;ⁿ Özb. *homrây-, kàvâğini sâl-*; Tat. *avız(in) tursayt-*; Türkm. *torsar-*; Uyg. *domsay-*.ⁱ

Somak ve *somurtmak* kelimelerinin etimolojisiyle ilgili müstakil bir araştırma bulamadım. Etimoloji sözlükleri de bu konuda suskundurlar.

Räsänen⁵, Clauson⁶, Sevortyan⁷ ve Eren⁸’de *somurt-* fiili geçmemektedir.

Gülensoy ise kelimeyi < *som-ur-t-* biçiminde ayırmakta, fakat *som-* için herhangi bir şey söylememektedir.^j

^z Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

^h *Türkçe Sözlük*. Ankara, 2005. 1790.

^c *Türkçe Sözlük*. Ankara, 2005. 1790.

ⁿ G. Cumakunova: *Türkçe-Kırgızca Sözlük*. Bişkek, 2005. 787.

ⁱ *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara, 1991, c. 1, s. 788-789.

⁵ M. Räsänen: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Helsinki, 1969.

⁶ G. Clauson: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972.

⁷ E. V. Sevortyan: *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. Moskva, 1974-.

⁸ H. Eren: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara, 1999.

^j T. Gülensoy: *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. –Etimolojik*

Ahmet Topaloğlu'nun denetiminde hazırlanan sözlükte *somurt-* fiilinin, Eski Türkçe *sorut-* “surat asmak” > *sorut-*’tan göçüşme ile *somurt-* olduğu ifade edilmiştir.¹⁰

Gerçekten de *Divanü Lugati't-Türk*'te *sorut-* şeklinde bir fiil kayıtlıdır ve *er yüzin soruttu* “Adam yüzünü buruşturdu, suratını astı, soruttu.” bağlamında geçmektedir.^{hh} Aynı fiil, *sorut-* biçiminde tarihî Türkiye Türkçesinde ve Kıpçakçada da tespit edilmiştir.^{hf} Acaba *sorut-/sorut-* ile *somurt-* aynı kelime midir? DLT'deki veriyi etimoloji sözlüğüne alan Clauson, *sorut-* fiilinin güney-batı, yani Osmanlıca biçiminin *sorut-* olduğunu belirtmekle yetinmiş, *somurt-* ile bir bağlantı kurmamıştır.^{hh} Topaloğlu'nun etimolojisinde *sorut-* > *somurt-* geçişi için *-ru-* > *-ur-* göçüşmesi mümkün olabilir, ama, ortada türeyen /m/ sesinde zorluk vardır. Bu /m/ nedir ve niçin, nasıl ortaya çıkmıştır? *Sorut-* ile *somurt-* aynı anlamdadır ve sesçe de birbiriyle ilgili gibi görünmektedir, ama /m/ sesi sorunludur.

Somurt- kelimesi üzerinde şöylesi etimoloji tasavvurlarında bulunabiliriz:

İki heceli *somurt-* kelimesi kesinlikle türemiş olmalıdır. Kelime, fiil tabanı olduğu için sonundaki /t/ sesini, fiilden fiil yapan bir ek olarak düşünebiliriz: < *somur-t-*.

Geriye kalan *somur-* tabanı^{hi} da yine iki hecelidir. Burada iki ihtimal ortaya çıkar:

1. *som-* fiilinden *-r-* ile fiilden fiil yapılmıştır: < *som-ur-*.
2. *som* isminden *+r-* ile isimden fiil yapılmıştır: < *som+ur-*.

Som veya *som-* Türkçede yoktur. “Halis, saf” anlamındaki *som* ismi ile *somurt-* arasında herhangi bir anlam bağlantısı kuramayız, dolayısıyla *somurt-* fiilinin kökü bu *som* ismi olamaz.

Yuvarlak ünlünün yanındaki çift dudak ünsüzlerinin ikincil sesler olması Türkçe için yaygın bir özelliktir. Başka bir ifadeyle, *somurt-* fiilindeki /m/, başka bir ses ile nöbetleşmiş ikincil bir ses olabilir. Buna dair güzel bir örnek vardır: *doñuz* > *domuz*. *Somurt-* fiilindeki /m/ sesi de /ñ/ sesinin yerine geçmiş olabilir: *soñurt-* > *somurt-*. Ancak, tarihî metinlerde *soñurt-* veya *soñur-* fiillerini belgeleyemedim.

Somurt- fiilinin asli biçiminin *soñurt-* olduğu doğru ise, kelimeyi şöyle açıklayabiliriz: < *soñ+ur-t-*. Buradaki *soñ* kelimesi “uç, son” anlamındaki sözdür.

Aynı şekilde “burun” anlamındaki *somak* da aynı kökle ilgili olmalıdır: *soñ+ak* > *somak*. Buradaki *+ak* küçültme ekidir.

Sözlük Denemesi-. 2. Ankara, 2007. 797-798.

¹⁰ İ. Ayverdi: *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3. İstanbul, 2005. 2826b.

^{hh} *Divanü lûgat-it-Türk Tercümesi*. Çev. B. Atalay. 2. Ankara, 1940. 304.

^{hf} B. Paçacıoğlu: *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Ankara, 2006. 495.

^{hh} G. Clauson: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972. 847.

^{hi} *Somur-* fiili “şişmek, yüz kabarıp dargın durmak, sorutmak, surat etmek” anlamıyla belgelenmiştir (Ahmet Vefik Paşa: *Lehçe-i Osmânî*. Haz. R. Toparlı. Ankara, 2000. 350).

Somak ve *somurtmak* kelimelerinin kökü olan *soñ* da, herhâlde, *sok-* fiiliyle kardeş olmalıdır. Her ikisinin kökü de **so-* olabilir.

Macarcada bir *szomorú* “üzgün” kelimesi vardır. Bu kelimenin Macarcadaki etimolojisi açık değildir.¹⁵ Macarca *szomorú* kelimesinin Türkçe *şomuruk* sözünden geldiğini düşünüyorum.¹⁶ *Somuruk* kelimesini Türkçe ile açıklamak kolaydır: < *somur-uk*. *Somuruk* biçimi *somur-* ara şeklinin varlığını da açıklıyor. Türk. *somuruk* > Mac. *szomorú* geçişinde fonetik açıdan bir zorluk yoktur. Aynı ses geçişine ait başka bir örnek vardır: Türk. *tanuk* > Mac. *tanú*.

İnsanın yüzü, yüzünde de bilhassa kısmen hareket yeteneğine sahip organları, karşıdaki kişiye olumlu/olumsuz mesaj vermek için en ideal vücut parçalarıdır. İnsanın bu bölgesinde bulunan kaş, göz, ağız, burun, dudaklar ile her türlü mesaj verilebilir. Şu deyimsele ifadeler bu organların ne derece önemli olduklarını gösteriyor: *burun bükmek*, *burun kıvrırmak*, *burun sarkıtmak*, *burun şişirmek*, *çehre eğmek*, *çehre satmak*, *çehresi dönmek*, *dudak bükmek*, *dudak sarkıtmak*, *kaş çatmak*, *surat asmak*, *surat ekşitmek*, *surat etmek*, *surat şişirmek*, *suratı bir karış olmak*, *suratından düşen bin parça olmak*, *yüz buruşturmak*, *yüz göz buruşturmak*, *yüzü düşmek*, *yüzü karışmak*, *yüzünden düşen bin parça olmak*, *yüzünü asmak*, *yüzünü buruşturmak*, *yüzünü ekşitmek* vb.

Burun, yüzün uç bölümüdür ve bu organda belirli bir sivrilik vardır. *Burun* kelimesinin eski metinlerde “ön” anlamına geldiğini de biliyoruz. Yüzün bu uç, yani *son* kısmının *somak* ismine ve olumsuz mesaj içeren *somurt-* fiiline kök oluşturduğuna inanıyorum.

Sonuç:

1. *Somak* ve *somurt-* kelimelerinin kökü *soñ* kelimesidir: < *soñ+ak* > *somak* ve < *soñ+ur-t-* > *somurt-*.
2. Macarca *szomorú* kelimesi de Türkçe *şomuruk* kökenine gider.
3. *Somak*, *somurt-*, **somuruk*, *sok-* ve *soñ* kelimeleri **so-* kökünün türevleri olmalıdır.

¹⁵ *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*. 3. Budapest, 1976. 780-781.

¹⁶ Karaağaç'ın çalışmasında bu verinti yoktur (G. Karaağaç: *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara, 2008).

Kaynaklar:

- A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára*. Budapest, 1967-1977.
- Ahmet Vefik Paşa: *Lehçe-i Osmâni*. Haz. R. Toparlı. Ankara, 2000.
- B. Paçacıoğlu: *VIII-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Ankara, 2006.
- Derleme Sözlüğü*. 10. Ankara, 1978.
- Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*. Çev. B. Atalay. 2. Ankara, 1940.
- E. V. Sevortyan: *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. Moskva, 1974-.
- G. Clauson: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford, 1972.
- G. Cumakunova: *Türkçe-Kırgızca Sözlük*. Bişkek, 2005.
- G. Karaağaç: *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Ankara, 2008.
- H. Eren: *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara, 1999.
- İ. Ayverdi: *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul, 2005.
- Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara, 1991.
- M. Räsänen: *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki, 1969.
- Türkçe Sözlük*. Ankara, ¹⁰2005.